

EGY FASISZTA POLITIKUS – EGY POLITIKUS FASISZTA (Ormos Mária: Mussolini, Bp. 1987. Kossuth)

A magyar történettudományból a hetvenes évekig hiányoztak azok a művek, melyek a fasizmust a maga komplexitásában, azaz társadalmi, politikai, gazdasági viszonyait egyaránt feltárva vizsgálták. Az addig megjelent művek főleg a politikatörténetre koncentráltak. Hiányzott az egyes fasiszta típusú diktatúrák közötti különbségek feltárása is. A fasizmus kutatás előrehaladását gátolták a második világháború sokkoló, főleg érzelmi elutasításban megragadható utóhatásai is, valamint azok a politikai megfontolások, melyek nem tartották szükségesnek a dimitrovi értékelés revízióját. Ezekből adódóan árnyalt fasizmuskép sem alakulhatott ki.

A hetvenes évek elején azonban jelentkezett egy olyan új irányzat a magyar fasizmuskutatásban, mely céljául egy hitelesebb fasizmuskép feltárását tűzte ki. Az első lépést ebben az irányban Vajda Mihály tette meg, aki "A fasiszta diktatúra funkciói" című tanulmányában a fasizmus elméleti kérdését tárgyalva szállt szembe a hagyományos koncepcióval. Berend T. Iván és Ránki György századunk húszas-harmincas éveinek gazdasági helyzetét elemezve újabb adalékokat nyújtottak a kialakuló képhez. Ormos Mária és Incze Miklós Európai fasizmusok című könyvükben felhasználva az említett elméleti és gazdaságtörténeti kutatásokat, egy új, teljes fasizmusképet nyújtottak. E szerzők munkáiban az a legfontosabb közös vonás, hogy a fasizmust, mint a polgári liberális állam válságából kivezető egyik utat szemlélték és komplex elemzéseket adtak mind az adott válságról, mind pedig magáról a fasizmusról. Ebbe a sorba illeszkedik be Ormos Mária Mussolini monográfiája is.

A könyv alcíme: politikai életrajz, s arról, hogy mit kell ez alatt értenünk, a szerző a mű előszavában így fogalmaz: "Végülis e vizsgálat középpontjában egy személyiségnek a hatalomhoz és az ideológiához való viszonya áll, ami természetszerűleg magában foglalja a hatalom és az ideológia egymás közti viszonyát e személyiség szempontjából." Ez az a momentum, amely ezt a művet minden eddigi, az olasz fasizmusról Magyarországon megjelent munkától megkülönbözteti. Mussolini személyiségének vizsgálata azonban olyan kérdés, amely nélkül az olasz fasizmusról átfogó képet alkotni lehetetlenség. E témán belül Ormos két olyan kérdést tárgyal, amelyekkel a korábbi magyar szakirodalom szinte egyáltalán nem foglalkozott. Az első, amely egyébként a mű első fejezetét alkotja, Mussolini *szocialista korszaka*. A teljes Mussolini-kép megalkotásához e korszak két szempontból is fontos adalékokat nyújt. Az

egyik az, hogy a fasiszta vezér szocialista korszakában szerzi meg azokat a legfontosabb ideológiai ismereteket, – Georges Sorel forradalmi szindikalizmusán keresztül egészen Marx nézeteiig – amelyeket később saját politikai céljainak megfelelően összeötvözve beépít fasiszta ideológiájába. Szocialista korszakának megismerése abból a nézőpontból is fontos, hogy már itt kibontakoznak Mussolininek azok a jellemvonásai, amelyek később is meghatározzák politikai cselekvéseit: a határtalan voluntarizmus, érvényesülési- és hatalomvágy. A szerző külön kiemeli, hogy ezek mellett a fasiszta vezér egyik legfontosabb tulajdonsága a mindenkori kompromisszumra való hajlama és taktikai érzéke volt, enélkül ugyanis – a megfelelő teoretikus felkészültség hiánya miatt – sohasem lehetett volna belőle kiemelkedő politikus.

A második fontos kérdéskör, melyet Ormos Mária műve vezérfonalának választ, *Mussolini és a fasizmus viszonya*. A fasizmussal foglalkozó korábbi munkák ezzel a kérdéskörrel alig foglalkoznak, meghagyva bennünket abban a tévhitben, hogy Mussolini – hasonlóan más fasiszta típusú mozgalmak vezetőihez – jelentéktelen személyiség volt, akit a fasizmus hulláma dobott fel magas pozíciójába. Ezzel szemben, mutat rá Ormos, az olasz fasiszta mozgalom mind ideológiáját, mind politikai cselekvésének fő irányát tekintve Mussolini "alkotása" volt. Elméletének igazolására a fasizmus megszületésének vizsgálata során talál érveket, ahol megállapítja, hogy teljes egészében Mussolinié az érdem, hogy felfedezi a frontról visszatérő, helyüket nem találó, meghatározatlan elemeket, akiket saját politikája szolgálatába tud állítani. Ezt támasztja alá a Matteotti – ügy nyomán kirobbant válság elemzése is. Ekkor ugyanis Mussolini jelentős pozíciókat vesz magán a fasiszta párton belül. Akad olyan csoport, amely szívesebben látott volna erélyesebb vezetőt a párt élén. Ennek ellenére Mussolini meg merte kockáztatni a kiválás taktikáját és az idő őt igazolta. A fasiszta párton, és annak intranzigens szárnyán belül is világossá vált, hogy Mussolinin kívül nincs még egy olyan jelentős személyisége a pártnak, aki a siker reményében tovább tudná vezetni a mozgalmat.

Ormos Mária új álláspontot képvisel az *olasz fasizmus uralomra jutásának* kérdése kapcsán is. Az eddig elfogadott "hivatalos" magyar értékelés szerint (lásd. Kis Aladár) az olasz nagyburzsoázia szocialista forradalomtól való félelmében fordul Mussolinihez. A fasiszta pártot pedig úgy ábrázolta, mint amelynek tevékenysége a squadrista terrorban merült ki.

Kihagyva így az elemzésből a fasiszta vezérnek a hatalom megszerzésére irányuló manővereit. Ezzel szemben már Vajda Mihály megállapította, hogy az olasz polgári liberális állam válságából kivezető egyetlen, minden tekintetben kielégítő úthoz, Olaszország szocialista átalakításához a feltételek több szempontból sem voltak adottak. Maga a munkásmozgalom nem volt

sem elég érett, sem elég egységes ahhoz, hogy forradalmát véghez vigye. Ezen felül az ország iparosítása még csak a kezdeteknél tartott, és így szervezett ipari munkásság csak az északi területeken volt. E munkásszervezetek, értve ezalatt a szocialista pártot és a szakszervezetet (CGL) nem tudtak megfelelő együttműködést kialakítani Dél parasztszervezeteivel. Vajda úgy látja, hogy az olasz burzsoázia számára két lehetőség kínálkozott. Az egyik az, hogy szövetezik a nagybirtokos réteggel. Ez a szövetség azonban minden bizonnyal gátolta volna az ipar gyors és nagyarányú fejlesztését. A másik, hogy szövetezik a fasiszmissal, és így lemondva a politikai hatalomról, az ipar fejlesztését tűzi ki legfőbb célul. Ormos Mária koncepciójának – amely közelebb áll Vajdáéhoz mint Kiséhez – újszerűsége abban áll, hogy több szempontot figyelembe véve, részletesen elemzi a politikai és társadalmi tényezőket és így teljesebb képet tud nyújtani a fasiszta hatalomátvétel jellegéről. Részletesen elemzi, az olasz liberális giolittiánus politika válságát, kitérve arra a fontos tényezőre, hogy ez a válság olyan súlyos politikai zűrzavarral járt együtt, ami lehetővé tette Mussolininek, hogy az egymással szembenálló erőket egymás ellen kijátszva maga szerezzé meg a hatalmat. Ezzel kapcsolatban részletesen elemzi Mussolininek azt a taktikáját, amely a válság elmélyítésére és minél hosszabb ideig való elhúzására irányult.

Megvizsgálja a kérdést a király – III. Viktor Emmanuel – szempontjából is, aki kezdetben azt a nézetet hangoztatta, hogy nem fog engednie fasiszta terrornak, majd belátva azt, hogy az cél a választás elé került, hogy vagy kinevezi Mussolinire vagy katonai diktatúrát vezet be, inkább az előző megoldáshoz folyamodott. Részletesen tárgyalja ezeken kívül a munkásmozgalmak helytelen stratégiáját is. Megállapítja, hogy az 1919–20-as alulról jövő gyárfoglaló mozgalmak leszerelése, és a mozgalmi harcok parlamenti frakciópolitikává alakítása hibás lépés volt, mert így a szocialista párt maga nyújtott lehetőséget a burzsoáziának arra, hogy a népmozgalmakat parlamenti taktikázással szerelje le. Hibás lépésnek tartja az 1922. augusztus végén kibontott általános, ún. törvényességi sztrájkot, mert ez lehetővé tette a fasiszta vezérnek azt, hogy a squadrista terrort újjáélesztve a burzsoázia szemében újra mint a szocialista zavargások elfojtója tűnjön fel. A polgári körök fasiszmushoz való viszonyának ismertetése során teszi meg Ormos azt a nagyon fontos megállapítást, hogy a nagypolgárság Mussolini mozgalmát mindenképpen ideiglenesnek tekintette, mivel nem tartotta összeegyeztethetőnek Mussolini taktikájának két ágát, azaz úgy látta, hogy előbb – utóbb szakítania kell a terrorral, ha parlamenti pozícióit meg akarja őrizni. Erre az ideiglenesség-képzetre építeni a fasiszmus támogatását hibás lépésnek bizonyult, mert Mussolini "formulák nélküli" taktikájában jól megférte együtt az illegális terrorista vonal a

parlamentari politikával és felelősségét az előbbivel kapcsolatban minden alkalommal át tudta hárítani, vagy a szocialistákra, vagy saját pártjának intranzigens szárnyára. A burzsoázia kénytelen volt elfogadni a fasiszta államot, számára is negatív következményeivel együtt. Annak gazdasági intézkedései ugyanis az olasz ipar fellendítését tűzték ki célul.

A *totális diktatúra* kiépítésével kapcsolatban Vajda Mihály megállapítja, hogy a fasizmusnak és Mussolininek is az volt a végső célja, hogy megszerezze a teljes hatalmat, és ezt a totális diktatúra megvalósításával el is érték. Vajda nagyfokú éleslátásról tesz tanúbizonyságot, amikor rámutat arra, hogy a teljes hatalommegszerzésével a Duce elérte célját, így politikai cselekvéseinek legerősebb motivációja megszűnt. Eből azt a következtetést vonja le, hogy a fasizmusnak, mivel törekvéseinek csúcspontját elérte, és újjáalakulni nem volt képes, szükségképpen meg kellett indulnia a lejtőn. Ormos Mária ezzel szemben azt állítja, hogy Mussolini a belpolitikai lehetőségek kimerülése után továbblépett. Politikai cselekvésének mozgatórugója ezek után az lett, hogy a fasizmus eszméit egész Európában népszerűvé és sikeressé tegye. Ekkor fogalmazza meg az ún. birodalmi politika eszméjét.

Ez az expanzív politika azonban a *fasizmus bukásához* vezetett. Az olasz fasizmus kutatói nagyjából egyetértenek abban, hogy a Duce a rendszer sorsát akkor pecsételte meg véglegesen, mikor a hitleri Németországhoz csatlakozott. Mint Ormos megállapítja, Mussolini terjeszkedési politikájához szövetséget keresve, szükségszerűen jutott el a német birodalomhoz, mivel Angliában és Franciaországban nem található támogatóra sem gyarmatpolitikájához, sem közép-kelet-európai és balkáni érdekeltségeinek kiterjesztéséhez. Ennek ellenére tett erőtlén kísérleteket Anglia szövetségének elnyerésére, mivel sem személyes gőgje miatt, sem a belpolitikai viszonyokra tekintettel nem engedhetne volna meg magának azt, hogy Hitler mellett a másodhegedűs szerepét játssza. Ránki György a németekhez való csatlakozás kapcsán kifejti, hogy a német hegemonia kialakulását megakadályozni kívánó gyenge kísérleteknek el kellett bukniuk, mert hiányzott a Németországot ellensúlyozni tudó gazdasági és politikai erő. Így Mussolininek a német szövetségbe kényszerülése – ahogyan Ormos Mária rámutat – egyben azt is jelentette, hogy kicsúszott a kezéből az események irányítása. A gazdasági erő említett hiánya pedig fokozatosan külpolitikai önállóságának teljes feladásához vezetett. A sorozatos háborús kudarok nyomán a fasiszta párton belüli szakadás és a demokratikus erők fellépése végülis formálisan megfosztják hatalmától.

A munka befejező részében a szerző leírja, hogy Mussolini ugyan megkísérli még a fasiszta állam újjáépítését, de ezek a kísérletek már nem az energikus, mindig megújulni és alkalmazkodni kész politikus próbálkozásai,

hanem egy olyan emberé, aki a német érdekek kiszolgálójává alacsonyodott, és eközben hitét és meggyőződését veszítette.

A könyvet jól tagolt és gazdag jegyzetanyag zárja, melynek gerincét a Mussolini Összes műveiből vett idézetek adják, de amely utal a témára vonatkozó majd minden jelentősebb feldolgozásra is.

TÓTH PÉTER